Journal of Kurdish Literature

P-ISSN: 3657-2645 E-ISSN: 2717-0039
JOKL: http://jokl.uok.ac.ir
University of Kurdistan: http://uok.ac.ir

Spring and Summer 2026
Volume X11, Issue 1, Series 21

An Ecofeminist Critique of Selected Poems by Sherko Bekas and Reza Barahani

Shirzad Tayefi[1] **(Corresponding Author)**
Zahra Kamel Piralvan[2]
1. Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'I University, Tehran, Iran.
2. M.A. student in Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'I University, Tehran, Iran.

Article Type:
Original Research

Page Numbers: 23-45

Article History:
Received
Desember 24, 2025
Received in Revised Form
January 20, 2026
Accepted
April 25, 2026
Published
August 23, 2026

Email:
1. taefi@atu.ac.ir
2.zahrakamel2079@gmail.com

Abstract

The relationship between women and nature, and their shared subordination within systems of domination, is a central concern of ecofeminism. The representation of women and nature in literary works can establish a meaningful connection between literature and ecofeminist thought. Using a qualitative approach and drawing on library-based and documentary research, the present study explores the representation of women and nature in selected works by two contemporary Kurdish and Persian male poets, Sherko Bekas and Reza Barahani, to examine how they portray women and nature in relation to artistic expression and social progress. The findings indicate that Sherko Bekas portrays women through vivid images drawn from nature and considers their presence essential to the cycle of reproduction and life. In Reza Barahani's poems, women are represented through more multilayered and sequential imagery, with corporeality playing a prominent role in the relationship between women and the earth. Although the representation of women and nature as exploited by male-dominated systems has been examined in the works of female artists, this imagery in male-authored texts should not be overlooked, as male artists' perspectives can also contribute to the advancement of ecofeminist goals.

Keywords: ecofeminism; women; Sherko Bekas; Reza Barahani; Persian and Kurdish poetry

Citation: Tayefi, S., Kamel Piralvan, Z. (2026). An Ecofeminist Critique of Selected Poems by Sherko Bekas and Reza Barahani . *Journal of Kurdish Literature*, *12*(1), 23-22.
DOI: 10.22034/JOKL.2026.145220.1471

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY-NC) license https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.en

1. Introduction

The ecofeminist approach, which emerged within feminist studies in the 1970s, emphasizes the interconnectedness of the subjugation of women and the exploitation of nature. This approach provides a framework for examining representations of women and nature, revealing how such representations can simultaneously reflect resistance and liberation while reproducing domination and objectification. Sherko Bekas (1940–2013) was one of the most prominent Iraqi Kurdish poets. His focus on women and his use of metaphorical language make his poetry suitable for ecofeminist analysis. Bekas's poetry places considerable emphasis on nature and employs a wide range of words and images to depict events and experiences in the world, rendering them more immediate and tangible (Heidari, Gheitury, & Dehghan, 2022). His representations of women and nature intersect in various ways, revealing fundamental aspects of his views on women (Salmaninejad Mehrabadi & Rashid, 2020, pp. 13–14). The present study examines selected short poems by Bekas that have been translated into Persian. Reza Barahani (1935–2022) was a multifaceted figure in contemporary Iranian literature. His poetry is characterized by its sharpness and often avant-garde style. In his works, he represents and critiques the ways in which patriarchy shapes women's disadvantaged position in society (Fooladi, 2021, p. 130). The present study also examines his collection *Gol bar Gostareye Mah*.

"Ecofeminism now reflects the concerted efforts of women to integrate their personal, ecological, and sociopolitical concerns" (Eaton & Lorentzen, 2003, p. 2). The French feminist Françoise d'Eaubonne coined the term *ecofeminism* in 1974 (Eaton & Lorentzen, 2003, p. 1). Ecofeminists view the current environmental crisis as a consequence of patriarchal systems and argue that the domination of women and the exploitation of nature are interconnected. Some scholars have further argued that greater female participation in decision-making and governance could have helped prevent the extensive destruction of ecosystems (Zarmehri et al., 2024, p. 165). Ecofeminist thought begins by recognizing the significance of nature. Challenging the nature–culture dualism, which relegates both women and nature to subordinate positions, lies at the heart of this approach (Mellor, 1997, p. 100).

Against this theoretical background, the present study examines how women and nature are represented in the poetic worlds of Sherko Bekas and Reza Barahani, aiming to identify similarities and differences in their aesthetic approaches to these themes. It also explores the implicit and explicit ways in which their poetry reflects cultural and ideological challenges associated with an anthropocentric society, particularly in relation to the representation of women and nature.

2. Methodology

Using a qualitative analytical approach informed by library-based and documentary research, this study examines the representation of women and nature in selected works by two contemporary male poets from Kurdish and Persian literary traditions: Sherko Bekas and Reza Barahani.

3. Discussion

3.1. Woman as a Source of Growth

An ecofeminist reading invites a reconsideration of women's place in their active relationship with nature and the cycles of life. Women play a vital role in the continuity and renewal of life, a role that extends beyond biological reproduction.

3.2. Woman as an Earthly Subject

One of the central concerns of contemporary poetry is the redefinition of women's position, shifting their representation from abstract, sacred, or mythical figures to embodied, grounded

subjects. In many literary traditions, women's lived experiences and physical presence have been marginalized, whereas their representation as earthly beings connects them to everyday life, the body, nature, and lived experience.

3.3. The Death of a Woman and the Continuation of Natural Life

In the poems of these two poets, the representation of a woman's death is not merely a narrative of life's end; rather, it marks a significant point of connection between women and the cycles of nature. In these works, a woman's death does not bring the cycle of life to an end but instead contributes to its continuation in another form. In this sense, nature, through its continual renewal of life, preserves women's presence in the living world.

3.4. The Contrast Between Practical Gentleness and Destructive Logic

The opposition explored in these poems is expressed not through direct or overt violence but through contrasting modes of action and their effects. Constructive gentleness refers to a mode of action that is gradual, caring, and non-coercive, operating through presence, connection, and the cultivation of relationships. By contrast, destructive logic is characterized by acceleration, rupture, domination, and elimination.

3.5. The Agency of Women and Nature

In these poems, the agency of women and nature departs from conventional forms of agency and is neither direct nor forceful. Instead, it is realized through continuous presence, gradual influence, and coexistence with natural processes.

4. Conclusion

An analysis of the poems of Sherko Bekas and Reza Barahani suggests that the representation of women and nature in their works largely aligns with the principles of ecofeminism. The connection between women and nature, both of which are subordinated to dominant systems of power, is expressed in the poetry of the two poets in distinct ways. In Bekas's poetry, the female body assumes a collective form and is connected to nature at an ontological and structural level, whereas in Barahani's poetry, women and nature are linked primarily at the corporeal and physical levels. In Bekas's poems, women are represented as participants in the cycle of life, while in Barahani's poetry, their presence is largely symbolic. Bekas employs a relatively consistent mode of expression in his representations, whereas Barahani adopts a more fragmented style. In the selected poems by Bekas, women are depicted as reproductive, restorative, and active beings. In Barahani's poetry, woman appears as a mysterious and mythical beloved, while nature serves as a setting through which her presence is reflected. Bekas's representation of women and nature can be characterized as ecological and humanistic, whereas Barahani's approach relies on complex, multilayered symbolism. In their engagement with the relationship between women and nature, both poets retain their distinctive styles and overarching worldviews, approaching this relationship in ways that reflect their broader poetic perspectives. Ultimately, the images of nature constructed in the poems examined mirror the respective images of women presented in their works.

References

Ansari, S. (2013). Women and environment: From yesterday's myth to today's steps: NGOs, independent activists, websites and weblogs, conferences. *Women's Studies, 4*, 23–35. [In Persian]

Barahani, R. (1970). *Gol bar gostareye mah*. Kavian. [In Persian]

Eaton, H., & Lorentzen, L. A. (Eds.). (2003). *Ecofeminism and globalization*. Rowman & Littlefield Publishers.

Enayat, H., & Fathullahzadeh, H. (2009). A theoretical approach to ecofeminism. *The Journal of Sociology Studies, 2*, 45–63. [In Persian]

Fooladi, M. (2021). Analysis of the social situation of women in Reza Barahani's novels based on the critical aesthetic theory of the Frankfurt School. *Research in Narrative Literature, 10*, 129–150. [In Persian]

Foroutankia, S., & Navah, A. (2016). *Sociology of the environment*. Jameshenasan. [In Persian]

Hart Winter, R. (2018). Women, water, and ecofeminism: A method to respond to the commodification of water. In D. Vakoch & S. Mickey (Eds.), *Ecofeminism in dialogue* (pp. 145–157). Lexington Books.

Heidari, B., Gheitury, A., & Dehghan, M. (2022). Metaphorical representation of sub-worlds in Text World Theory from a cognitive perspective: A case study of Shirko Bekas's poems at the beginning of *The Chair*. *Journal of Kurdish Literature, 8*, 1–12. [In Persian]

Mellor, M. (1997). *Feminism and ecology*. Blackwell Publishers.

Moshirzadeh, H. (2009). *From movement to social theory*. Shirazeh. [In Persian]

Radford Ruether, R. (1995). *New woman, new earth*. Unitarian Universalist Association of Congregations.

Salmaninejad Mehrabadi, S., & Rashid, J. (2020). The archetype of the feminine principle in Sherko Bekas's poetry. *Journal of Kurdish Literature, 6*, 1–16. [In Persian]

Sherko, B. (2017). *Collection of poems of Sherko Bekas* (R. Karimmojaver, Trans.). Negah. [In Persian]

Shiva, V. (1988). *Staying alive: Women, ecology and survival in India*. Kali for Women.

Warren, K. J. (2000). *Ecofeminist philosophy*. Rowman & Littlefield Publishers.

Yousefi, K., Parsa, S. A., & Rajabi, E. (2024). An ecocritical reading of Sherko Bekas's poetry. *Journal of Kurdish Literature, 10*, 85–106. [In Persian]

Zakavat, M. (2018). An introduction to ecofeminism: A case study of *Two Friends* and *Dealing Dealing*. *Journal of Children's Literature Studies, 9*, 55–76. [In Persian]

Zarmehri, B., Alavi Moghaddam, M., & Firouzimoghaddam, M. (2024). Ecofeminist reading of the collection of stories *The Devil's Stones* by Moniro Ravanipour based on the cultural/symbolic interaction approach. *Contemporary Persian Literature, 14*, 157–178. [In Persian]

Zibayinezhad, M. (2003). Considerations. In A. Yazdani & B. Jandaghi (Eds.), *Feminism and feminist studies* (pp. 99–140). Women's Studies and Research Center. [In Persian]

پژوهشنامهٔ ادبیات کردی

بهار و تابستان ۱۴۰۵

دوره دوازدهم، شمارهٔ ۱، پیاپی ۲۱

نقد اکوفمینیستی برگزیدهٔ اشعار شیرکو بی‌کس و رضا براهنی

شیرزاد طایفی [۱] (نویسندهٔ مسئول)

زهرا کامل پیرالوان [۲]

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علّامه طباطبائی، تهران، ایران

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علّامه طباطبائی، تهران، ایران

DOI: 10.22034/JOKL.2026.145220.1471

نوع مقاله:
پژوهشی اصیل شماره

صفحات: ۴۵-۲۳

تاریخچهٔ مقاله:
دریافت مقاله:
۳ دی ۱۴۰۴
دریافت نسخه بازنگری‌شده:
۳۰ دی ۱۴۰۴
پذیرش :
۵ اردیبهشت ۱۴۰۵
انتشار:
۱ شهریور ۱۴۰۵

نشانی الکترونیک نویسندگان:
1. taefi@atu.ac.ir
2.zahrakamel2079@gmail.com

چکیده

پیوند زن/ طبیعت و فرودستی مشترک‌شان درون نظام سلطه، اصلی‌ترین مسأله‌ای است که توجه اکوفمینیست‌ها را به خود جلب کرده است. بازنمایی زن/ طبیعت در آثار ادبی، به شکل‌های گوناگون، می‌تواند میان ادبیات و اکوفمینیسم رابطه‌ای قابل تأمل برقرار کند. پژوهش حاضر، به روش تحلیل کیفی و با بهره‌گیری از مطالعات کتابخانه‌ای و اسنادی کوشیده است که شیوهٔ بازنمایی زن/ طبیعت را در برگزیدهٔ آثار دو تن از شاعران مرد معاصر کرد و فارس، شیرکو بی‌کس و رضا براهنی، واکاوی کند تا نحوهٔ بازنمایی شاعران انتخاب‌شده از زن/ طبیعت، به عنوان بخشی از قشر هنرمند و پیشرو، آشکار شود. نتیجهٔ پژوهش نشان می‌دهد که شیرکو بی‌کس، زن را با تصاویری شفاف از دل طبیعت توصیف و حضور او را در چرخهٔ بازتولید زندگی، حضوری ضروری تلقی می‌کند. در شعرهای رضا براهنی، زن با تصویرهای چندلایه و متوالی‌تری دیده می‌شود و بدن‌مندی، نقش برجسته‌ای در هم‌بستگی زن/ زمین دارد. بازنمایی تصویر استثمارشدهٔ زن/ طبیعت در سیستم مردمدار، در آثار هنرمندان زن قابل‌پیگیری و پراهمیت است؛ اما نباید از بازتاب این تصویر در آفریده‌های هنرمندان مرد غافل بود؛ زیرا نوع نگرش آن‌ها، به عنوان نیمهٔ مسلط جامعه، در پیشرفت اهداف اکوفمینیستی بسیار تأثیرگذار است.

واژگان کلیدی: اکوفمینیسم، زن، شیرکو بی‌کس، رضا براهنی، شعر کردی و فارسی

استناد: طایفی، شیرزاد؛ کامل پیرالوان، زهرا (۱۴۰۵) «نقد اکوفمینیستی برگزیدهٔ اشعار شیرکو بی‌کس و رضا براهنی»، *پژوهشنامهٔ ادبیات کردی*، ۱۲ (۱)، ۴۵-۲۳.

۱ـ مقدمه

رویکرد اکوفمینیسم که از دهۀ ۱۹۷۰ وارد مطالعات فمینیستی شده، به مفهوم همبستگی میان «فرودستی زن» و «استثمار طبیعت» تأکید دارد. این رویکرد به ما امکان می‌دهد که بازنمایی زن/ طبیعت را هم‌زمان به عنوان راهی برای بازتاب مقاومت و رهایی و بازتولید سلطه و شیءانگاری بررسی کنیم.

شعر معاصر، بستری فراهم کرد تا زن و طبیعت در شکل‌های مختلفی با هم در پیوند باشند. در این میان، شاعران مردی چون شیرکو بی‌کس و رضا براهنی در جهان شعری منحصر به خود، به شیوه‌ای مخصوص این ارتباط را به تصویر کشیده‌اند. این دو شاعر در نمونه‌هایی از اشعار خود که به بازنمایی زن/طبیعت پرداخته‌اند، از عوامل مختلفی چون سنت‌های دیرینۀ اسطوره‌ای، تحولات اجتماعی و زیست محیطی روزگار آن‌ها اثر پذیرفته‌اند.

شیرکو بی‌کس، از برجسته‌ترین شاعران کرد است که توجه او به زنان و زبان استعاری به کارگرفته‌شده در آثارش، امکان خوانش شعرهای او را با رویکرد اکوفمینیسم فراهم می‌کند. «شیرکو بی‌کس(۱۹۴۰–۲۰۱۳) از شاعران آوانگارد معاصر کُردی به دلیل حضورش در صف مبارزان کُرد، علیه صدام، از نزدیک شاهد جنایات او بود؛ از این‌رو درک ملموس ودیدگاه متنوعی از مفاهیم محیط‌زیست دارد» (یوسفی، پارسا و رجبی، ۱۴۰۳: ۸۶). شعرهای بی‌کس تأکید بسیاری بر طبیعت دارد و آن‌چه را در جهان می‌گذرد، با واژه‌های متعدد تعریف می‌کند و به این شیوه به واقعیت نزدیک‌تر می‌شود (حیدری، قیطوری و دهقان: ۱۴۰۰). او به زنان توجه بسیاری دارد و نگاه او به زن و طبیعت، در لحظه‌های بسیاری تلاقی می‌یابد و این تلاقی، دیدگاه‌های جامعه‌شناختی و اسطوره‌ای او را در نسبت با زنان نشان می‌دهد (سلمانی‌نژاد مهرآبادی و شکری، ۱۳۹۹: ۱۳ و ۱۴). بی‌کس، شاعری پرکار است و آثارش به زبان‌های مختلف ترجمه شده است. در این پژوهش، نمونه‌های یافته‌شده از میان شعرهای کوتاه او که به فارسی ترجمه شده‌اند، بررسی می‌شوند.

رضا براهنی(۱۴۰۱–۱۳۱۴)، از چهره‌های چندوجهی ادبیات معاصر ایران است و شعر او زبان تند و اغلب آوانگاردی دارد. «از ویژگی‌های عمدۀ اندیشۀ این نویسندۀ معاصر که بدون وابستگی به جناح و دسته‌بندی‌های فکری خاصی آن را مطرح می‌کند، انتقاد به جایگاه نامناسب زنان به‌عنوان یکی از دو رکن اصلی جامعۀ انسانی در کنار مردان است که از دید وی نادیده گرفته شده است و از بزرگ‌ترین موانع رشد و پیشرفت در جامعۀ ما محسوب می‌شود» (فولادی، ۱۴۰۰: ۱۳۰). براهنی در آثار داستانی خود، از جایگاه متزلزلی که مردسالاری برای زنان ایجاد کرده است، انتقاد می‌کند و سیستم مردمدار را مسئول شرایط نابرابر زنان می‌داند (همان: ۱۴۶). در این پژوهش، مجموعۀ *گل بر گسترۀ ماه* از این شاعر بررسی می‌شود که نمونه‌های درخور توجهی برای خوانش در قالب رویکرد اکوفمینیسم دارد.

۱-۱- اهداف پژوهش

پژوهش حاضر، در پی آن است که چگونگی بازنمایی زن/ طبیعت را در دو جهان شعری شیرکو بی‌کس و رضا براهنی بررسی کند تا زیبایی‌شناسی متفاوت و مشابه شاعران در مواجهه با چنین مفهومی را ارائه نماید. همچنین به دنبال نشانه‌های بازتاب ضمنی یا آشکار چالش‌های فرهنگی و ایدئولوژیک جامعۀ مردمحور در ارتباط با زن/ طبیعت، در شعر این دو شاعر، است.

بررسی قابلیت خوانش آثار شاعران مرد با چنین رویکردی، که اغلب در استفاده از آثار شاعران و نویسندگان زن به کار می‌رود، از دیگر اهداف این پژوهش است.

۱-۲- پرسش‌های پژوهش

۱-۲-۱- زن و طبیعت در شعر شیرکو بی‌کس و رضا براهنی چگونه هم‌ذات‌انگاری می‌شوند؟

۱-۲-۲- در شعر هر شاعر، تصویر زن/ طبیعت، بیش‌تر در خدمت چه گفتمانی قرار می‌گیرد؟ و در چه نقطه‌ای این گفتمان‌ها هم‌پوشانی دارند یا از هم فاصله می‌گیرند؟

۱-۲-۳- تا چه حد این بازنمایی‌ها با اصول اکوفمینیسم هم‌خوان است؟

۱-۳- فرضیه‌های پژوهش

۱-۳-۱- انتظار می‌رود، با توجه به آفاق فکری بی‌کس و براهنی، ارتباط زن با طبیعت در شعرهای هر کدام از آن‌ها، متناسب با جریان حاکم فکری‌شان باشد.

۱-۳-۲- به نظر می‌رسد زن/ طبیعت در شعرهای این دو شاعر، شکل‌های متنوعی به خود بگیرد و با در نظر داشتن تفاوت‌های سبکی دو شاعر، فاصلهٔ نگاهشان را به این موضوع، می‌توان حدس زد؛ اما آن‌چه در این پژوهش، این دو هنرمند را به هم پیوند می‌دهد و نزدیکی‌شان را آشکار می‌کند، نوع ارتباطی است که در اشعارشان میان زن و طبیعت ایجاد می‌کنند.

۱-۳-۳- مجموعه‌هایی که از دو شاعر انتخاب شده‌اند، بر اساس میزان بازنمایی زن/ طبیعت در آن‌هاست و انتظار می‌رود که نمونه‌های بررسی‌شده، مؤلفه‌های رویکرد اکوفمینیسم را در خود داشته باشند.

۱-۴- پیشینهٔ پژوهش

– رضایی راد و رضایی(۱۳۹۶)، در مقالهٔ «ارزیابی زن در شعر و نگاه جامعه‌شناختی شیرکو بی‌کس و سیدعلی صالحی»، زن شعرهای بی‌کس را زنی کنش‌گر و آزادی‌خواه می‌دانند. به عقیدهٔ پژوهشگران، شاعر رنج و فرودستی زن را می‌شناسد، منتقد این شرایط است و برای توصیف زنان از تعابیر پُرمایه‌ای استفاده می‌کند. پژوهشگران معتقدند که اشتراک آثار شیرکو بی‌کس در تطبیق با آثار سیدعلی صالحی، در نگاه به زن، خلق تصویری درخشان، انسانی و متعالی از اوست. در شعرهای آن‌ها زن و مفهوم آزادگی به هم پیوند خورده‌اند.

– صدرایی(۱۳۹۷)، در مقالهٔ «بنیان‌های اکوکریتیسیزم در نمادگرایی اشعار رضا براهنی»، ذهن شاعر را در استفاده از نمادهای حیوانی و گیاهی ایده‌آل‌گرا توصیف می‌کند. به عقیدهٔ صدرایی، مرز تشخیص انسان از گیاه و حیوان در اشعار براهنی، سست می‌شود و برتری انسان بر دیگر موجودات از بین می‌رود. در نمونه‌های پژوهشگر از اشعار براهنی، طبیعت و بوم‌گرایی یکی از آبشخورهای فکری اصلی شاعر شده است و نمادها از عادت نگاه سنتی او ریشه نگرفته‌اند. در نتیجهٔ این پژوهش، شعر رضا براهنی انسان را زیست‌محیطی گیاهی و جانوری می‌کند و از منظر اکوکریتیسیزم ثابت می‌کند که در نگاه براهنی، «اومانیسم واژگونی» نسبت به مسائل فردی و اجتماعی وجود دارد.

– محمدزاده(۱۳۹۹)، در مقالهٔ «بازنمایی زن در اشعار شیرکو بی‌کس»، شکل‌های مختلف زن را در آثار بی‌کس بررسی کرده است. به عقیدهٔ او، شاعر در دوران مبارزه علیه نابرابری و بی‌عدالتی، توجه ویژه‌ای به «زن» دارد و او را نه تنها در جایگاه مادر/همسر/یار که در موقعیت‌های دوست/رزمنده/سوژهٔ اجتماعی و «انسان» می‌بیند. این پژوهش نتیجه گرفته که بی‌کس نگاه ذات‌گرایانهٔ تماماً مثبتی به زن دارد و معتقد است که اگر زن در جامعه آزادی نداشته باشد، مفاهیم عدالت و آزادی در آن بی‌معنی خواهد بود.

– سلمانی‌نژاد مهرآبادی و شکری(۱۳۹۹) در مقالهٔ «جایگاه کهن‌الگوی اصل مادینه در اشعار بی‌کس»، ارتباط عناصر مادینه را با خاک و آب، درخت و فصل‌ها و نیز شکل‌های مختلف این کهن‌الگو، یعنی مادر، معشوق و زن بررسی کرده‌اند. پژوهش به این نتیجه رسیده که در اشعار بی‌کس پیوند زنانگی با آب و طبیعت روشن است و در درجهٔ بعدی، زن و درخت ارتباط چشم‌گیری دارند. پژوهشگران معتقدند که در فضای اسطوره‌ای آثار بی‌کس، وضعیت جامعه‌شناختی زن امروز هم منعکس شده است.

– فولادی(۱۴۰۰)، در مقالهٔ «تحلیل جایگاه اجتماعی زنان در رمان‌های رضا براهنی بر اساس نظریهٔ زیبایی‌شناسی انتقادی مکتب فرانکفورت»، به بررسی جایگاه زنان در آثار داستانی براهنی پرداخته و معتقد است که براهنی در آثار خود به جایگاه فروتر زنان در جامعه نگاهی انتقادی دارد و دلیل این جایگاه را هم مردسالاری حاکم بر جامعه می‌داند که از گذشته تاکنون جریان دارد. به عقیدهٔ فولادی، براهنی شکل‌های متفاوتی از زن را در داستان‌هایش به تصویر کشیده که شور زندگی را در کالبد جامعهٔ بشری دمیده‌اند؛ ولی همهٔ آنان به واسطهٔ تحمل ظلم مردسالارانه، در محرومیت به سر برده‌اند.

– حسین‌پناهی و رئوف‌حامد(۱۴۰۲)، در مقالهٔ «تحلیل تطبیقی شگردهای هنجارگریزی معنایی در اشعار شیرکو بیکس و سیدعلی صالحی (بررسی موردی تو می‌توانی با جرعه‌ای بوسه دیگربار مرا بیافرینی و آخرین عاشقانه‌های ری‌را)»، هنجارگریزی معنایی را در شعرهای شیرکو بی‌کس و سیدعلی صالحی بررسی کرده‌اند که شامل تجرید، تجسم، جاندارپنداری، سیال‌پنداری،

جسم‌پنداری، حیوان‌پنداری، گیاه‌پنداری، انسان‌پنداری و جانورپنداری است. در بخش هنجارگریزی گیاه‌پنداری، از توجه دو شاعر به ویژگی‌های زیباشناختی گیاه اشاره شده که گاهی جنبهٔ سمبولیک پیدا می‌کند. از نظر پژوهشگران، گیاه‌پنداری بیکس با نقدهای فرهنگی و هنجاری هم همراه است.

– یوسفی، پارسا و رجبی(۱۴۰۳)، در مقالهٔ «خوانش بوم‌گرایانهٔ سروده‌های شیرکو بی‌کس»، پیوند شاعر را با طبیعت و محیط زیست بررسی کرده‌اند. در این پژوهش، توجه بی‌کس به مسائل زیست‌محیطی و انتقاد به نادیده‌گرفتن طبیعت پیگیری شده است. پژوهشگران معتقدند که بی‌کس زیست‌بوم را هم‌پای انسان می‌داند؛ ولی تعادل را در آثار خود رعایت کرده و دچار افراط‌گرایی اکولوژیکی نشده است. در این پژوهش، بخش کوتاهی هم به اکوفمینیسم در شعرهای بی‌کس اختصاص داده شده و نمونه‌های محدودی بررسی شده‌اند و با توجه به این‌که مسألهٔ اصلی پژوهش، اکوفمینیسم نبوده است، پژوهشگران کم‌تر بر این موضوع متمرکز شده‌اند.

یافته‌های یادشده، که مرتبط‌ترین پژوهش‌ها دربارهٔ مطالعهٔ حاضر است، ابعاد مختلف آثار بی‌کس و براهنی را در زمینهٔ زنان و مسائل مربوط به آن‌ها بررسی کرده و برخی هم به خوانش نشانه‌های طبیعی و زیست‌محیطی در شعرهای این دو شاعر پرداخته‌اند؛ اما پژوهش مستقلی دربارهٔ بررسی شعرهای بی‌کس و براهنی با رویکرد اکوفمینیسم و تحلیل تطبیقی اشعار آن‌ها انجام نیافته است.

۵-۱- مبانی نظری

۱-۵-۱- اکوفمینیسم

۱-۱-۵-۱- شکل‌گیری و اصول اولیه

اکوفمینیسم را می‌توان انشعابی چالش‌برانگیز از فمینیسم دانست که از دههٔ ۱۹۷۰م با هدف بررسی ارتباط مشکلات اکولوژیک و سرکوب زنان پایه‌گذاری شد و میان مطالعات فمینیستی جایی برای خود یافت. این رویکرد در ایران به اندازهٔ فمینیسم شناخته‌شده نیست و کم‌تر به آن پرداخته شده است.

«اکوفمینیسم اکنون منعکس کنندهٔ تلاش‌های هماهنگ زنان است که سعی دارند دغدغه‌های شخصی، اکولوژیکی و اجتماعی– سیاسی خود را یکپارچه کنند» (Eaton and Lorentzen, 2003: 2). واژهٔ اکوفمینیسم را فرانسواز دوبون، فمینیست فرانسوی، در سال ۱۹۷۴ م استفاده کرد (Ibid :1). اکوفمینیسم، روابط بین فرودستی زنان و بحران محیط زیست و تلاش برای مقابله با آن‌ها را بررسی می‌کند. این رویکرد، تلاش زنان را برای حل مسائل خود و مسائل زیست‌محیطی، در یک فضای مشترک برابری‌خواهانه بازتاب می‌دهد (Ibid: 2-1). اکوفمینیست‌ها شرایط کنونی محیط زیست را برآیند گفتمان پدرسالار می‌دانند و معتقدند که اگر زنان قدرتی در ادارهٔ جهان داشتند، نابودی زیست بوم در این سطح گسترده رخ نمی‌داد (زرمهری و همکاران، ۱۴۰۳: ۱۶۵). اکوفمینیسم از نقطه‌ای آغاز می‌شود که «طبیعت» به رسمیت شناخته شود. دوبووار معتقد است که مفهوم طبیعت همواره بخشی از شرایط انسانی خواهد بود و باید به آن توجه شود. مقابله با دوگانه‌گرایی طبیعت– فرهنگ، که زنان و طبیعت را در موضع فروتر قرار داده، در قلب اکوفمینیسم قرار دارد (mellor, 1997: 100). جنبش‌های زنان و محیط، با هم گسترش یافتند و در این همزمانی، جنسیت نقش مهمی یافت. زنان و مردان به واسطهٔ نقش‌های متفاوت و فرصت‌های نابرابر خود در زندگی، فهمی تحریف‌شده از محیط دارند (فروتن کیا و نواح، ۱۳۹۵: ۱۹۹).

پژوهشگرانی که دغدغهٔ استثمار مشترک زن و زمین را دارند، اکوفمینیست نامیده می‌شوند. تلاش‌های این افراد در جهت مقابله با ساختار مشترک ایدئولوژیک حاکم در جوامع مردمحور است (Hart Winter, 2018: 148). اکوفمینیست‌ها، بوم‌شناسی و فمینیسم را با هم تلفیق می‌کنند و زن/ طبیعت را در معرض آسیب سیستم مخرب جامعهٔ مردسالار می‌بینند. با این‌که جنس/ جنسیت در قلب این تحلیل جای دارد، ولی این به معنای نادیده‌گرفتن سایر ابعاد ستم و استثمار نیست. تمرکز خاص این رویکرد روی جنس/ جنسیت، به معنای فروکاستن امر اجتماعی به امر بیولوژیکی نیست (mellor, 1997: 178). همکاری اکوفمینیست‌ها با دانشمندان و دغدغه‌مندان سایر حوزه‌ها و ایجاد بستری تعامل‌محور برای رسیدن به راه‌حل‌های گره‌گشا، قلمرو سودمندی این رویکرد را وسعت بخشیده است (Hart winter, 2018: 148). برخی از اکوفمینیست‌ها معتقدند

که سلطهٔ مشترک علیه زنان و طبیعت، با اتحادی مشترک از بین خواهد رفت. اتحاد جنبش زنان و جنبش اکولوژیک، باید حرکتی مقابل سیستم حاکم کنونی باشد تا تغییرات بنیادین ایجاد کند و تا زمانی که الگوی سیاسی، اجتماعی و ارزش‌های غالب متحول نشود، وضعیت زنان و زمین، پیشرفتی نخواهد داشت (Radford Ruether, 1995: 204).

مقولهٔ ارتباط تنگاتنگ زنان و طبیعت، مقوله‌ای انقلابی نیست؛ بلکه همین فرض در سلطه‌ورزی علیه زنان نقش چشم‌گیری داشته است. بینش جدیدی که ارائه می‌شود شباهت زنان و طبیعت در خلاقیت و حفظ زندگی است (vandana, 1988: 45). زنان به واسطهٔ حضور بیش‌تر در طبیعت که دیرینگی این حضور به دوران شکار بازمی‌گردد، شاهد فرایند شکل‌گیری چرخهٔ حیاتی گیاهان و تأثیر مستقیم آن در زنجیرهٔ زندگی بشر بوده‌اند و به این ترتیب، معنای تخریب و نابودی طبیعت و منابع طبیعی را بهتر درک می‌کنند (انصاری، ۱۳۹۲ :۲۹). در نتیجهٔ این برداشت و نزدیکی، زنان با ویران‌سازی طبیعت مخالفت بیش‌تری دارند و اکوفمینیسم در نظر دارد با استفاده از تجربیات زنان، تعریف‌های ستیزه‌جویانه در مقابل طبیعت و زنان را از بین ببرد و روابط انسان‌ها را با محیط زیست بازآفرینی کند (مشیرزاده، ۱۳۸۸: ۴۲۴).

۲-۱-۵-۱- لزوم مشارکت زنان در مسائل مربوط به طبیعت

«برخی ادعا می‌کنند که زنان نسبت به مردان اطلاعات بیشتری در مورد سیستم‌های زمین دارند و بنابراین باید از نظر معرفتی دارای امتیاز باشند. مثلاً در بسیاری از نقاط جهان، زنان حافظ زمین هستند و دانش کشاورزی بیشتری نسبت به مردان دارند؛ بنابراین، به گفتهٔ اکوفمینیست‌ها، این زنان در موقعیت خوبی برای کمک به ایجاد الگوهای جدید زیست‌محیطی عملی و فکری هستند. در نتیجه، زنان برای رسیدگی به مشکلات محیطی محلی به بهترین وجه مجهز هستند. با این حال، برای تعداد کمی از اکوفمینیست‌ها، این امتیاز معرفت‌شناختی بیش از یک ادعای عمل‌گرایانه است» (Eaton and Lorentzen, 2003: 3). اکوفمینیست‌ها، طبیعت را مسأله‌ای فمینیستی می‌دانند؛ زیرا درک فرودستی طبیعت، باعث می‌شود فرودستی زنان هم درک شود همچنین اگر همگان بهره‌کشی از طبیعت را بپذیرند، موجب می‌شود که میان زنان و سایر گروه‌های زیردست ارتباط برقرار شود. (Warren, 2000: 1)

اکوفمینیست‌ها برای اثبات رویکرد خود، از واقعیت‌های اجتماعی در جهان بهره می‌گیرند: در کشورهای درحال‌توسعه، زنان مسئولیت بیش‌تری در تهیهٔ عناصر اساسی زندگی دارند که این عناصر از درختان و محصولات جنگلی فراهم می‌شوند؛ بنابراین زنان بیش‌تر از مردان از تخریب یا کاهش منابع طبیعی متضرر می‌شوند (فروتن کیا و نواح، ۱۳۹۵: ۲۲۱). توجه به شیوه‌های زنانهٔ ارتباط با طبیعت، محرومیت‌های زنان و محیط زیست را جبران می‌کند و حتی مردانی را که با تسلط بر زنان و طبیعت، در معرض از دست‌دادن انسانیت خود هستند، تبرئه می‌کند (vandana, 1988: 50). اکوفمینیسم در پی آن نیست که رسیدگی یا مراقبت از طبیعت را تنها در انحصار زنان قرار دهد؛ بلکه در نظر دارد، با افزایش شناخت مردان از مقولهٔ تجربه‌های زنانه آن‌ها را به طبیعت نزدیک‌تر و توجهشان را بیش‌تر کند (فروتن کیا و نواح، ۱۳۹۵: ۲۰۶). از نگاه این رویکرد، با وجود نگرانی‌ها و حضور فعال زنان در حوزهٔ صلح جهانی، اگر شیوه‌های مورد نظر آنان مورد اعتنا قرار بگیرد، جهان می‌تواند شکل انسانی‌تر و امن‌تری از زندگی را در خود ببیند (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۲: ۱۰۱ و ۱۰۲).

۳-۱-۵-۱- گونه‌بندی اکوفمینیسم

اکوفمینیسم، همچون فمینیسم متکثر است و در صورتی که شکل‌های متفاوت ستم را در نظر بگیریم، اختلاف میان گروه‌های این رویکرد دور از انتظار نیست؛ اما آن‌چه میان اکوفمینیسم‌های مختلف پیوند ایجاد می‌کند، باور به سلطهٔ مشترک زنان و طبیعت به وسیلهٔ نظام مردسالار است (warren, 2000: 21). اکوفمینیست‌ها در مناطق جغرافیایی مختلف، با نگرش‌های دینی_مذهبی گوناگون یا کاملاً سکولار، ممکن است از علوم متنوع زمین‌شناسی یا محیط‌زیستی، در قالب فعالیت‌های اکوفمینیستی خود حمایت کنند (Eaton and Lorentzen, 2003: 3).

با وجود تکثر و تنوع گستردهٔ اکوفمینیسم، ول پلوموود[1]، اکوفمینیسم را به دو شاخهٔ اصلی اکوفمینیسم فرهنگی و اکوفمینیسم اجتماعی، تقسیم‌کردنی می‌داند (Shiva and Mies, 1993، به نقل از عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۹). اکوفمینیسم فرهنگی،

[1]. Val Plumwood

پیوند زن و طبیعت را مقوله‌ای ذاتی و فیزیکی می‌داند و زنان را به دلیل داشتن قدرت باروری، در نزدیکی و شباهت با طبیعت می‌بیند. به عقیدهٔ اکوفمینیست‌های فرهنگی، این نزدیکی، باعث می‌شود که پذیرش اکوفمینیسم برای زنان، مانعی نداشته باشد (همان: ۴۹ و ۵۰). اکوفمینیسم اجتماعی، ریشهٔ نابرابری را در تاریخ می‌داند و جنسیت را در طبقه‌بندی تعیین‌کننده قلمداد می‌کند. این نگرش، با ارائهٔ چارچوب قابل‌قبول از مناسبات قدرت در جامعه، از اتهام ذات‌انگاری اکوفمینیسم فرهنگی در امان مانده است (همان: ۵۰).

اکوفمینیسم، ساختاری منعطف و چندفرهنگی دارد و پذیرای تکثر و تنوع است. این انعطاف و پذیرش باعث شده در حمایت ایده‌های خود، سخت‌گیرانه و مطلق‌گرایانه عمل نکند و ادعای بزرگی در رفع تمام مشکلات جهان نداشته باشد (ذکاوت، ۱۳۹۷: ۶۲ و ۶۳).

۲- بحث

۲-۱- زن به مثابه منبع رویش

خوانش اکوفمینیستی، امکان بازاندیشی جایگاه زن را در پیوندی فعال با طبیعت و چرخه‌های حیات فراهم می‌آورد که در آن زن، منبعی زیست‌مند برای رویش، زایش و تداوم زندگی است. رویش در این معنا، صرفاً به تولید زیستی محدود نمی‌شود؛ بلکه زبان، شعر، عاطفه و حتی ساختار جهان را دربرمی‌گیرد؛ به طوری که حتی آفرینش هنری نیز تابع همین منطق رویشی می‌شود.

– «هربار پس از آخرین دیوان
هنگام که همچون برکه‌ای خشک و حیران
در آرزوی دیدار قطره‌شعری می‌میرم
من آنگاه ای زن زیبا!
هرجا که باشم
باید پیش تو برگردم
تو تنها آسمان منی
که بر سرم می‌باری و
دوباره و هرباره
از آب شعر زیبایم می‌انبازی!» (بی‌کس، ۱۳۹۶: ۳۹)

در این شعر، قدرت طبیعی زن، نه استعاری که قدرت اقلیمی است؛ یعنی زنی که کارکردش شبیه باران و آسمان تعریف می‌شود و دقیقاً به همین دلیل، به طور مستقیم، با امکان زندگی و زبان پیوند می‌خورد.

«برکه‌ای خشک و حیران»، وضعیت مرد شاعر است که از منبع زایش جدا شده است، تا حدی که حتی «در آرزوی دیدار قطره‌شعر می‌میرد». در مقابل، زن، به صورت آسمان بازنمایی می‌شود؛ آسمان بارنده. کنش زن، کنشی طبیعی و غیر خشونت‌آمیر است که حیات را تحمیل نمی‌کند؛ بلکه امکان آن را فراهم می‌کند.

– «با وزش هر باد سردی از میان واژه‌های من
در لابه‌لای دفترم برف می‌بارد و
با هر نگاه سبز او
در دل دفترم
گلی، شعری، غمی زیبا
می‌روید!» (همان: ۸۲)

شاعر، فرایند آفرینش شعری را در پیوندی مستقیم با اقلیم عاطفی زن و منطق طبیعت بازنمایی می‌کند و زبان را به فضایی زنده و واکنش‌پذیر بدل می‌کند. «سبزی نگاه زن»، در برابر باد سرد، حامل گرما، حیات و امکان رویش است. این صفت، فقط

صفتی زیبایی‌شناختی نیست، نشانه‌ای از نیروی زاینده است که می‌تواند ساحت نوشتن را دگرگون کند. روییدن «گلی، شعری، غمی زیبا»، نشان می‌دهد که تأثیر زن/ طبیعت بر زبان، یک‌سویه و ساده نیست؛ بلکه چندلایه و پیچیده است.

– «از میان تودهٔ تاک‌ها و
دستهٔ نسترن‌ها و
شبنم شب‌بوها
سر برداشت
هم‌از این‌رو وقتی به آغوش‌اش کشیدم
سرم انگور برگرفت و
انگشتانم گل‌افشان گشت و
کاغذم آسمان سبز و سرخ پرستوها شد» (همان: ۸۷)

دیدار عاشقانه در این بخش، در بستری کاملاً گیاه‌گون تصویر می‌شود. ظهور زن از میان عناصر گیاهی، پیوندی تنگاتنگ بین زن و گیاه را نشان می‌دهد و همین هم‌ریشگی باعث می‌شود که تماس با زن، اثری مستقیم و دگرگون‌کننده بر بدن و زبان او بگذارد. در لحظهٔ آغوش، بدن مرد نیز گیاه‌گون می‌شود؛ به این معنا که عشق به فرایندی از رویش و باروری تبدیل می‌شود. مهم‌تر این‌که این دگردیسی صرفاً جسمانی نیست، از راه تملک و تصاحب نیست و به قلمرو نوشتن نیز سرایت می‌کند.

«روزی اما که دلبرم مرا بوسید
من از آن‌دم
تاکستانِ شعر گشته و
برگ به برگ
خوشه به خوشه
به بوسه می‌نشینم!» (همان: ۱۰۳)

در این بند، لحظه‌ای صمیمی به لحظه‌ای گیاه‌گون تبدیل می‌شود و رابطهٔ عشق و آفرینش، در منطق رویش بازتعریف می‌شود. بوسه، به نطقهٔ آغاز یک فرایند طبیعی بدل می‌شود.

تاکستان، نظامی جمعی و وابسته به مراقبت است و بر زایش تدریجی و پیوسته دلالت دارد و در این چارچوب، زن نقش بذر یا نیروی محرک را ایفا می‌کند و مرد به محیط رشد تبدیل می‌شود، نه فاعل مسلط. تکرار «برگ به برگ و خوشه به خوشه»، بر گسترش تدریجی و غیر خشونت‌بار آفرینش تأکید دارد و شعر را حاصل رویش آرام می‌داند. «به بوسه نشستن» نیز پیوند زبان و بدن را تثبیت می‌کند. هر برگ و خوشه با بوسه زنده می‌شود و آفرینش شعری به چرخه‌ای از لمس و مراقب بدل می‌شود.

«ای دختر زیبا!
پس از پیاده‌شدن‌ات از اتوبوس
بلیتی را که برایم گرفته بودی نگاه کردم
دیدم که شماره‌هایش یکایک
از لای دستان‌ام سربرکرده
سبز می‌شوند
شکوفه می‌دهند
و شکوفه‌ها با جنبش انگشتان‌ام
به رقص می‌آیند
و آنگاه که در آخرین ایستگاه پیاده شدم ای دختر زیبا
دیدم که اتوبوس هم به باغچه بدل شده است!» (همان: ۱۴۸)

بی‌کس در این قسمت، یکی از شفاف‌ترین نمونه‌های بازطبیعت‌مندشدن جهان مدرن را به واسطهٔ زن/ عشق ترسیم می‌کند. اتوبوس و بلیت، به عنوان نمادهای نظم مکانیکی، در کنش با تماس زنانه، دچار دگردیسی می‌شوند. «سبزشدن شماره‌های بلیت از لای انگشتان مرد»، نشان می‌دهد که عشق زنانه منطق خشک و انتزاعی اعداد را به چرخهٔ حسی و زیستی تبدیل می‌کند و حتی در غیاب خود، می‌تواند محیطی سبز و رونده و زنانه ایجاد کند.

«مثل گیاه سبزی در آب، آب مشترکی عاشق،
می‌غلطید
چون سفره‌ای پر از گل و ریحان و آسمان
در آب، آب مشترکی عاشق،
می‌غلطید
گفتم اگر دوباره نگاهش کنم در آب
در آبهای عاشق خواهم مرد
بستم دو چشم را که نبینم
زیرا زیبائی‌اش، بصیرتی از آسمان و دریا می‌خواست
زیبائی‌اش
با کوری‌ام
با این قلم
– عاجزتر از تمام قلمهای جهان–
آخر چه ارتباط تواند داشت؟» (براهنی، ۱۳۴۹: ۳۰ و ۳۱)

تصویر گیاه در آب، نمادی از پیوند زن و طبیعت است. آب مشترکی عاشق اشاره به جریان پیوستهٔ عشق طبیعی و زاینده دارد که زن و طبیعت را به هم پیوند می‌دهد. «غلطیدن»، حس جاری‌بودن و جنبش زنده در طبیعت را منتقل می‌کند. زن و طبیعت در حرکتی مداوم‌اند.

سفره‌ای پر از گل و ریحان و آسمان زیبایی اتصال زیبایی زنانه را با محیط طبیعی و عناصر مقدس نشان می‌دهد، سفرهٔ پر از گل و ریحان و آسمان، امکان رویش‌مندی زن و نسبتش با طبیعت را برجسته‌تر می‌کند.

اشاره به «بصیرت»، ضرورت شناخت عمیق و احترام به زن/ طبیعت را برجسته‌تر می‌کند و ناتوانی زبان را در انتقال این عظمت به تصویر می‌کشد.

«کجاست او؟
نشسته مثل گیاهی بلند، رویاروی
تو می‌توانی از گیسوان مرطوبش
هزار ابر، برای هزار تشنه بباری

کجاست او؟
سؤال کن ز درختان پاک شیفتگی
سؤال کن ز گیاهان
سؤال کن ز ستاره
سؤال کن ز سکوت
بهر کجا نگری آسمان همان رنگ است:
کنار حافظهٔ تو،

به روی صندلی سبز،
نشسته است» (همان: ۳۷ و ۳۸).

زن در این‌جا به گیاه تشبیه شده است؛ گیاهی بلند، رشدکرده و ریشه‌دار. گیسوان او منبع زایش و باران است. گیسوان مرطوب یادآور آب و باروری است، بارانی که می‌تواند هزار تشنه را سیراب کند. طبیعت و جهان هستی شاهد حضور زن هستند و طبیعت و زن در حافظهٔ یکسانی تنیده شده‌اند. زن همزمان در فضای ذهنی و در فضای طبیعی وجود دارد و می‌تواند با گیاه، عملکردی مشترک در ایجاد زندگی، ایجاد کند.

۲-۲- زن در مقام سوژهٔ زمینی

یکی از گره‌گاه‌های اصلی در شعر معاصر، بازتعریف جایگاه زن از موجودی انتزاعی، قدسی یا اسطوره‌ای، به سوژه‌ای زمینی و زیست‌مند است. در بسیاری از سنت‌های ادبی، حضور واقعی زن به حاشیه رانده می‌شود و قرارگرفتن او در روی زمین، موجب پیوندش با زندگی روزمره، بدن، طبیعت و تجربهٔ زیستن می‌شود.

– «دختری به درون روحام آمده که
نه از فرشتگان یزدان است
نه از پریان آسمان و
نه از حوریان بهشتی است
دختری است از زیبارویان زمین و
تن‌اش سرشار از موسیقی است و
نُت از پس نُت
از وجودش می‌جوشد
از بس نازک‌تن است
وقتی از برونش می‌نگری
در درون‌اش شکوفه‌ی شعر می‌بینی» (بی‌کس، ۱۳۹۶: ۴۱)

بی‌کس در این سطرها، زن را از قلمرو قدسی انتزاعی جدا می‌کند و او را در سطح زمین، بدن و حیات ملموس جای می‌دهد. بدن زن، منبع جریان است و پیوند او با زیست، بدن و طبیعت امتداد می‌یابد. زن، نه ابژهٔ زیبایی، نه الههٔ انتزاعی و نه منبع مصرف الهام است، بلکه بدنی زمینی– زاینده دارد که همزمان با طبیعت تعریف می‌شود و آفرینش هنری را از منطق سلطه و استخراج به منطق رویش و هم‌زیستی منتقل می‌کند.

تعبیر «شکوفهٔ شعر»، محل تلاقی زن، طبیعت و زبان است. شکوفه، لحظه‌ای گذرا دارد، هنوز به بهره‌برداری نرسیده و فرایند درحال‌رشد است که در صورت مراقبت، امکان ظهور دارد. وقتی شاعر می‌گوید «در درونش شکوفهٔ شعر می‌بینی»، شعر را بخشی از زیست زن می‌داند که نمی‌توان آن را از زن بیرون کشید و فقط باید مشاهده کرد.

– «شفافیت یاخته‌های سیب
بر پیشانی آهوان مادهٔ هستی
موجی نو از برهنه‌شدن در آفتابستی
مادینهٔ سبزه‌زارانستی
که در کنار مادیانی سبز
بدل به بلبلی از شعر ناب شده است
بید مجنونی از طلای نابستی
درخت سرخی هستی
که به دور خویش در آفتاب می‌چرخد

گویائی زبان زندهٔ زمینستی» (براهنی، ۱۳۴۹: ۴۸ و ۴۹)

«پیشانی آهوان ماه»، ترکیبی است که زن را با طبیعت زنده، رام‌نشده و آزاد گره می‌زند. زن/ طبیعت مثل موجی نو در آفتاب شکار می‌شود؛ نوعی پاکی و بی‌میانجی‌گری با جهان طبیعی. مادیان سبز، بارور است که با پیوندش با زن، صدای شعر و موسیقی طبیعت زاده می‌شود. زن در نگاه براهنی در این شعر، منبع خلاقیت و موسیقی حیات است.

زن بید مجنون است، نرم و انعطاف‌پذیر و هم درخت سرخ، ریشه‌دار و مقاوم. او زبان زمین است؛ یعنی طبیعت از طریق او سخن می‌گوید. او نه فقط بخشی از طبیعت، بلکه بیانگر و صدای زمین است. عناصری که در این شعر زن به آن‌ها تشبیه می‌شود، پا روی زمین دارند و در نهایت هم زن، به شکل نماینده‌ای از زمین درمی‌آید.

۳-۲- مرگ زن و تداوم حیات طبیعی

بازنمایی مرگ زن در شعرهای مورد بررسی، صرفاً روایت پایان یک زندگی فردی نیست؛ بلکه نقطه‌ای است که در آن پیوند زن با چرخه‌های طبیعی حیات برجسته می‌شود. در نمونه‌های بررسی‌شده، ظرفیت جذب و پاسخ حیات طبیعی به فقدان انسانی مورد توجه است که نشان می‌دهد مرگ زن، به جای توقف چرخهٔ زندگی، به ادامهٔ آن در شکلی دیگر می‌انجامد. به دیگر سخن، زن حذف می‌شود؛ اما حضور زیست‌مند او در جهان محو نمی‌شود و طبیعت با استمرار حیات، پاسخ خاموش و در عین حال مؤثری به این فقدان می‌دهد.

– «در حیاط خانه‌ای
دختری خودکشی کرد
عشق ریخت و زمین را سبز کرد
از میان سبزی
گیاهی جوانه زد
پس آن‌گاه چون طلسمی نونهال
سر برکرد و قد کشید و آسمان شهر را دربر گرفت
و آن‌گاه که در لای برگ‌وبال
شکوفهٔ سرخ‌پوش ناربُنی شد!» (بی‌کس، ۱۳۹۶: ۹۴)

در یکی از تکان‌دهنده‌ترین تصویرهای پیوند زن و طبیعت، بی‌کس فاجعهٔ خودکشی را از منطق نابودی محض خارج می‌کند و بدن حذف‌شدهٔ زن به بذر زندگی تغییر شکل می‌دهد و مرگ زن، بخشی از چرخهٔ حیات می‌شود. جوانه‌زدن گیاه از دل سبزی زن، ظرفیت زمین را در جذب و بازتولید رنج زن برجسته می‌کند؛ کارکردی که در برابر خشونت اجتماعی، کارکردی ترمیمی می‌یابد.

«طلسم نونهال»، گیاه را نیرویی رازآمیز تعریف می‌کند که رشدش از منطق معمول فراتر می‌رود و این گسترش، واکنشی خاموش، اما فراگیر، به حذف زن است. گویی طبیعت آن‌چه را جامعه نتوانسته تحمل کند، در خود جذب و به شکلی دیگر بازمی‌گرداند. شعر نشان می‌دهد که زندگی، حتی از دل ویرانی زنانه، راهی برای مقاومت و تداوم می‌یابد.

«عشق را به دریا افکندند
او اما پیش از مرگ
النگوهایش را
النگو النگو
با موج‌ها
به‌رسم یادگار
برای ناربُنی در آن‌سوی ساحل
فرستاد! (همان: ۱۴۹)

در این شعر، عشق زنانه است، مرگ به اتفاقی زاینده تبدیل می‌شود و مرگ عشق، کنشی حذفی و خشونت‌بار است و طرد زن/ عشق از نظم مسلط را یادآوری می‌کند. عشق پیش از مرگ، کنش‌گری آگاهانه و معنابخش خود را نمایان می‌کند و النگوهایش را، که زیوری زنانه و بخشی از خاطره و زیست روزمره‌اند، برای «ناربن» می‌فرستد. فرستادن النگوها، نشان می‌دهد که میان زن، گل و جغرافیای دیگر ارتباطی برقرار می‌شود و حضور زن/ عشق، حتی در لحظهٔ حذف فیزیکی، منقطع نمی‌شود؛ بلکه به شکل نماد، بذر و یاد امتداد می‌یابد. زن/ عشق، واکنشی منفعلانه نشان نمی‌دهد و با استحاله در طبیعت، مرگ را به چرخهٔ تداوم بدل می‌کند.

۴-۲- تقابل ظرافت کنشی و منطق ویرانگر

این تقابل نه به صورت رویارویی مستقیم و خشونت‌آمیز، بلکه از طریق تفاوت در شیوهٔ اثرگذاری و نسبت با جهان بازنمایی می‌شود. ظرافت کنشی به نوعی از عمل اشاره دارد که نرم، تدریجی و مراقبت‌محور است و از مسیر حضور، پیوند و تنظیم رابطه‌ها عمل می‌کند. منطق ویرانگر بر شتاب، گسست، تسلط و حذف استوار است. شعرهای این بخش، ارزش‌گذاری خود را بر اساس کیفیت کنش بنا و ظرافت را شکل دیگری از قدرت معرفی می‌کنند.

– «وقتی گل‌ها بیوه می‌شوند
بادها بیش از پیش
به آن‌ها نظر دارند
و چون فرصتی بیابند
آنان را با خود می‌ربایند!» (همان: ۱۰۱)

استعاره‌ای گیاه‌محور، ساز و کار خشونت پنهان علیه زنان را به شیوه‌ای غیر مستقیم و عمیق افشا می‌کند. «بیوه‌شدن»، وضعیت فقدان برای زنان، به گل‌ها نسبت داده شده و بی‌پناهی زن/ طبیعت بیان شده است. در چنین چارچوبی گل/ زن، در نتیجهٔ قرارگرفتن در موقعیتی نابرابر، از موجودی زنده به موجودی قابل تصرف تبدیل می‌شوند، قربانی می‌شوند و همواره در معرض تعرض قرار دارند. شعر از بیان مستقیم فاعل خشونت پرهیز می‌کند و آن را در قالب نیروهای طبیعی می‌گنجاند. این تصویر کوتاه، زن/ طبیعت را در وضعیت ابژه‌ای خود نشان می‌دهد که به واسطهٔ آسیب‌پذیری تحمیلی، هدف تصرف و حذف قرار می‌گیرند، بی‌آن‌که این خشونت، به صراحت نام‌گذاری شود.

– «در فریادِ باد
مردی‌ست و
در نجوای نسیم
زنی...
آن‌یک برای شکستن گُل‌دان‌ها می‌آید و
این‌یک برای میانجی‌گری!» (همان: ۱۰۷)

در این سطرها، شاعر با قطب‌بندی آگاهانهٔ «باد» و «نسیم»، تمایزی گفتمانی میان دو منطق کنش در جهان ترسیم می‌کند که به روشنی دو الگوی متفاوت دارند. «فریاد باد» که به مرد نسبت داده می‌شود، حامل نیرویی خشن، شتاب‌زده و ویرانگر است. در مقابل، «نجوای نسیم»، که به زن نسبت داده می‌شود، واجد نوعی قدرت میانجی‌گرانه و تنظیم‌کننده است؛ نیرویی آرام که مداخله می‌کند تا تعادل حفظ شود. گلدان، به نمایندگی از گیاه، هدف خشونت قرار گرفته است و زن/ نسیم، نه منفلانه و سلطه‌گرانه، که با شکلی از قدرت غیر تهاجمی، مانع گسست چرخه‌های زیستی می‌شود.

«در وحشت شبانهٔ تاریخ
در حاشیه
مثل گلی سپید نشسته است» (براهنی، ۱۳۴۹: ۴۱)

تاریخ در این‌جا، وحشت‌زده، تاریک و خشونت‌بار است؛ در واقع تداعی‌کنندهٔ تاریخ رسمی مردسالار و سلطه‌محور است که زن و طبیعت را سرکوب کرده و آن‌ها را نه در متن، بلکه در حاشیه قرار داده است. قرارگرفتن در حاشیه هم نتوانسته است زن/ گیاه را از زندگی حذف کند.

۵-۲- حضور متمایز زن/ طبیعت در ساحت کنش‌گری

در شعرهای بررسی‌شده، کنش‌گری زن/ طبیعت، به گونه‌ای بازنمایی می‌شود که از الگوهای متعارف کنش فعال فاصله می‌گیرد و در قالب حضوری متمایز و غیر صریح شکل می‌گیرد. این کنش‌گری با مداخلهٔ مستقیم یا اعمال ارادهٔ قهرآمیز همراه نیست؛ بلکه از مسیر حضور پیوسته، اثرگذاری تدریجی و هم‌نشینی با فرایندهای طبیعی تحقق می‌یابد.

– «امروز
روز سیمینِ گیسوی پُرنور و
دوشِ پُر پَرِ آلالهٔ توست
ای سرچشمهٔ هستی ما!
ای زن!

امروز
روزِ پیشانی پُرسبزهٔ بامدادانِ محبوب توست
ای قامتِ زیستن!
ای زن!
آنک هنگامهٔ ترانهٔ توست...
آنگاه که
آوای تو پر می‌گشاید و
هنگام که اندوه بنفشه‌گون‌ات
در کرانِ امروزی سپیدگون
ستارگان را
خوشه‌خوشه
به بند می‌کشد
و آنگاه که بازوان‌ات
شاخهٔ آفتاب می‌گردد و
انگشتان‌ات
شکوفهٔ پنبه‌زارِ زیرِ نورِ بی‌نای باختر می‌شود و
سینه‌ات
گلزار مژده می‌گردد
ای کشتزارِ زادورودِ زندگی!
ای زن!
[.]
درختِ سیبِ یار می‌شوی و
به روح ما می‌شکوفد

باغچهٔ زیبای تو!

[.]

و صنوبر نیز

در چنین روزی

پیش‌هنگ پایکوبی تو خواهد شد

ای بانوی من!

اینک از راه نسیم نفس‌های تو

همراه هُرم دشت آه‌های تو

که آهِ آب است و

آه خاک و

آه درخت و

آه شب و

آه راه...

همراه این آه‌ها

کوه‌به‌کوه و

کوی‌به‌کوی

درود می‌فرستیم

دختران قربانی تو را:

ختمی‌های شهید را

[.]

دخترانی

که گل‌های وحشی و

زنبوران انگبین گشتند و

برنگشتند» (بی‌کس، ۱۳۹۶: ۱۵۶–۱۶۰)

بند آغازین این شعر، نه صرفاً توصیفی ظاهری، که استعاره‌ای از پیوند زن با روشنایی، جریان و تداوم است. گیسو، به مثابه امتداد بدن در فضا، حامل نور می‌شود و زن را منبع گسترش حیات تعریف می‌کند: زن خاستگاه جمعیِ بودن است. در این نگاه، زن هم‌زمان طبیعت، تاریخ و امکان آینده می‌شود؛ نیرویی که هستی از او آغاز می‌شود و بدون او استمرار ندارد.

در بند دوم، بی‌کس با جابه‌جایی کانون تصویر از نور و گل به «پیشانی» و «بامداد»، زن را با آستانهٔ آگاهی و آغاز پیوند می‌دهد و حضور او را به لحظهٔ شروع زندگی روزانه ارتقا می‌دهد. «پیشانی پرسبزهٔ بامداد»، محل تلاقی استعاری بدن زن با زمان رویش است. «قامت زیستن»، بدن زن را از سطح شکل فیزیکی به تجسم خود زندگی ارتقا می‌دهد؛ قامتی که نه ایستا، بلکه در حال شدن و ادامه است.

در صورت‌بندی‌های اکولوژیک بعدی از زن، صدا، اندوه و بدن او، به عنوان نیروی تنظیم‌کننده، در سطح کیهانی، تبدیل می‌شود. اندوه «بنفشه‌گون» زن، با تأکید بر لطافت و رویش‌پذیری، از مرز عاطفهٔ فردی عبور می‌کند و حتی پراکندگی ستارگان را سامان می‌دهد. در ادامه، بدن زن، به‌تدریج، در عناصر طبیعت حل می‌شود: فرایندی که بدن زن را به عنوان بستر زایش، انتقال حیات و کنش رهایی‌بخشانه معرفی می‌کند.

تعبیر «کشتزار زادرود زندگی» نشان می‌دهد که از نگاه شاعر، زندگی انسان‌ها، در نسبت با زن و طبیعت امکان رویش دارند. زن/ طبیعت، مرکز پیوند، ترمیم و تداوم است و نقشی بنیادین و اساسی در حفظ زندگی دارد.

شاعر در بند بعدی، با استفاده از کلمهٔ یار، نسبت زن و طبیعت را از روابط سلسله‌مراتبی می‌رهاند و آن را بر پایهٔ هم‌پیمانی و هم‌زیستی بنا می‌کند و این دو را در ساحت مشترک زایش و معنا شریک می‌کند. فضای «باغچه»، در مقایسه با جنگل یا دشت، مراقبت‌پذیر و انسانی است و زن واسطه‌ای است میان طبیعت و انسان که نه از راه سلطه، بلکه از راه هم‌دلی و مراقبت، امکان زیستن و بالیدن به جهان می‌بخشد.

صنوبر، درختی راست‌قامت، بلند و مقاوم است و معمولاً نماد ایستادگی است که در این بخش از شعر، به عنوان هم‌پیمان آگاه زن، داوطلبانه، وارد کنش شادی و حیات می‌شود. زن، مرکز هم‌آوایی و هم‌حرکتی است که به کمک طبیعت، حیات را به شکلی جمعی و آیینی جشن می‌گیرند.

در بخش‌های واپسین، زن سخنگوی رنج مشترک طبیعت و انسان است، این کنش غیر خشونت‌بار، به میانجی‌گری زن اشاره دارد. هم‌سان‌سازی آه زن با آه درخت، خاک، آب و سایر عناصر طبیعت، رنج زن را از ساحت خصوصی به تمام پیکرهٔ اکوفمینیسم تعمیم می‌دهد و رنج را مسأله‌ای همگانی می‌کند.

در این وضعیت، زن/ طبیعت، قربانی حذف و خشونت می‌شوند؛ اما خاموش نمی‌مانند و با تبدیل رنج به حافظهٔ جمعی، به مقاومتی ماندگار می‌رسند.

«از گوشه‌های شرقی چشمانش
خورشید
روئیده است

اما دو لاله
از دو کرانه
از نیمرخ
رؤیای کهکشانی شیری را
تفسیر می‌کنند

آیا
دو لاله
از دو کرانه
مثل حلول معجزه پابرجاست
از نیمرخ، دو نیمرخ از یک گل
یک گل، که پرتقالی از رؤیاست؟

آیا تمام خلق
نمی‌دانند
کز گیسوان شعله‌ورش یک شب
با کهکشان شعله سخن گفته است؟
آیا تمام خلق خیابان‌ها
آنان که در کرانهٔ ظلمت نشسته‌اند–
نمی‌دانند
شب را به آفتاب بدل کرده است؟

با یک نگاه
اقلیم غنچه‌هائی خرمائی را
با نام ما به ثبت رسانیده است
آیا این را تمام خلق نمی‌دانند؟» (براهنی، ۱۳۴۹: ۱۹-۲۳)

«روییدن خورشید از گوشه‌های چشم»، تعبیری درهم‌تنیده از ویژگی‌های زن و گیاه است، روییدن برای گیاه استفاده می‌شود؛ اما در عین حال زایش را به ذهن متبادر می‌کند که زن عهده‌دار آن است. زن و زیبایی‌اش در این قسمت با جهان هستی ارتباط می‌گیرد و وسعت حضور او با وسعت هستی یکی می‌شود. زن در این شعر، توانایی رهایی‌سازی و تحول‌بخشی دارد و منفعل نیست. شاعر زن را در مرکز جهان می‌بیند و به نادیده‌گرفته‌شدنش اعتراضی ضمنی دارد.

۶-۲- گیاه‌گونگی زیبایی زن در بستر شعرهای بی‌کس و براهنی

در شعرهای این دو شاعر، زیبایی زن اغلب از چارچوب‌های کلاسیک‌های زیبایی‌شناسی انسانی فاصله می‌گیرد و در پیوندی مستقیم با منطق طبیعت، به‌ویژه جهان گیاهان، بازنمایی می‌شود. گیاه‌گونگی، در این معنا، شیوه‌ای از دیدن زن است که زیبایی او را در نسبت با حیات و تداوم تعریف و مرز میان زیبایی انسانی و طبیعی را حذف می‌کند.

- «تو کبوتری از تبار گلبرگ‌هایی
پروازت سرشار از شمیمی خوشبوی و
بغبغویت سرشار از شبنم است
[.]
ای گل کبوتر!
بر انتظار من فرود آی!» (بی‌کس، ۱۳۹۶: ۲۴۴)

در این تصویر، زن در چارچوب یک صورت‌بندی حیات طبیعی قرار گرفته است. تشبیه زن به «کبوتری از تبار گلبرگ‌ها»، هر گونه نسبت او را با دودمان انسانی مبتنی بر قدرت و خشونت، قطع می‌کند. کبوتر، پرنده‌ای غیر شکاری و صلح‌آور، در انتساب به «تبار گلبرگ‌ها»، اثری زندگی‌بخشانه دارد؛ پرواز زن هم در چنین ساحتی، کنشی غیر تهاجمی و زیست‌گستر است و در پی تسخیر فضا نیست.

شاعر با ترکیب دو استعارهٔ خود، گل و کبوتر، هویت اکولوژیکی نمادین و یکپارچه برای زن می‌سازد که پیام‌آور و در عین حال زاینده است. «انتظار» مرد در این شعر، آمادگی برای پذیرش و هم‌زیستی است و رابطهٔ زن و مرد، ارتباطی مبتنی بر آگاهی و توافق است. زن نیرویی طبیعی و انسانی دارد که با فرود خود، امکان آرامش و تداوم زندگی را فراهم می‌کند.

- چشمان‌ات آب و
دستانت باد و
عشق‌ات بذر گل‌های شعر من است» (همان: ۲۵۴)

در این شعر، رابطهٔ زن، طبیعت و آفرینش شعری، یک چرخهٔ کامل عناصر طبیعی به تصویر کشیده شده و شاعر با توزیع عناصر طبیعی در اندام‌های زن، بدن او را به یک سامانهٔ زیستی فعال بدل کرده است.

آب‌بودگی چشم‌ها، قابلیت زایش را به ذهن متبادر و نگاه زن را به منبع جریان و تداوم بدل می‌کند. دست‌ها در شکل باد، نماد گشودگی، حرکت و انتقال‌اند که بدون خشونت، امکان دگرگونی را فراهم می‌کنند. آب و باد، زمینهٔ رویش را ایجاد می‌کنند و به همین دلیل، عشق زن، به عنوان بذر معرفی می‌شود؛ بنابراین آفرینش شعر، نه حاصل ارادهٔ شاعر، که نتیجهٔ کنش مشترک زن و طبیعت است.

«چگونه نرم می‌آید که گل،
که گل،

حتی،
چو صبح صادق پاهای او نمی‌روید؟
چو بال نرمی
پاهای او نمی‌آید؟» (براهنی، ۱۳۴۹: ۱۱)

«گل»، در این بخش هم زن است، هم طبیعت و نرمی آمدن گل؛ یعنی ظهور زنانهٔ طبیعت. روییدن پا نشان می‌دهد که این امکان برای زن وجود دارد، در حالی که این فعل برای گیاه استفاده می‌شود.

– «تاریخچهٔ سکوت چشمانش را
بر روی دو برگ قهوه‌ای،
آهوها
می‌خوانند
این را قلم گیاهی‌ام می‌داند
این را قلم گیاهی‌ام می‌داند» (همان: ۱۶)

چشم زن/ طبیعت، دارای سکوتی پیشینه‌مند است که این تاریخچه را فقط موجودات طبیعی بدون خشونت درک می‌کنند. در این سطرها زنجیره‌ای از همدلی زن– طبیعت– حیوانات وجود دارد. «قلم گیاهی»، زبانی است که از دل طبیعت بیرون می‌آید و با زبان سلطه فاصله دارد. این لحظه‌ها برای شاعر طبیعت‌گونه و بدن‌منداند.

– «گیسوی شکفتهٔ بادها را می‌ماند
پاهای برهنه، بالها را می‌ماند
زانوی برآمده،
شب، هالهٔ مهتاب را می‌ماند
افراشته شانه‌های نابش از دور،
یک جفت چراغ چشم،
یا نور زلال آب را می‌ماند
آن منحنی لبانش از زیبائی
شب، پنجهٔ آفتاب را می‌ماند» (همان: ۱۸)

گیسو امتداد طبیعت است و در این بخش زن به طور مستقیم با عنصر باد یکی می‌شود. پاهای برهنه بی‌پوشش و بی‌دفاع‌اند؛ ولی در عین حال سبکی و آزادی را القا می‌کنند. زن در این قسمت هم زمینی(پا) است، هم آسمانی(بال).

شباهت زن و مهتاب، شباهتی دیرینه است. شانه‌ها هم به آب و نور تشبیه می‌شوند و با عناصر طبیعی در یک ردیف قرار می‌گیرند. می‌توان به این نتیجه رسید که در این سطرها، شاعر بدن زن را از ابژهٔ جنسی صرف خارج می‌کند و به منظومه‌ای طبیعی و حیات‌بخش بدل می‌کند.

– «یک لحظه پس از شکفتن ابریشم
از ظهر شباب دست او می‌آیم
با این تب استوائی‌ام مالامال
از سایهٔ گیسوان بادآسایش

یک لحظه پس از سپیده‌های سوسن
از مهرگیاه آفتاب اندامش
از سلطنت بلند انگشتانش

از صبح کلام صادقش می‌آیم» (همان: ۲۳ و ۲۴)

سپیده و شکفتن هر دو به تولد و آغاز اشاره دارند و یک لحظه پس از شکفتن ابریشم و یک لحظه پس از سپیده‌های سوسن، به تازگی و زیبایی اشاره دارد که با زنانگی و طبیعت پیوند خورده است. گیسوان بادآسا، گیسو و باد را در هم می‌تند. باد جریان زندگی را در خود دارد و گیسو شکلی از زیبایی و زنانگی که به باد ارتعاش و جلوه می‌بخشد.

مهرگیاه به زن نسبت داده می‌شود و آفتاب اشاره به حرارت، تابش و زایش بدن زن دارد. بدن زن مانند گیاهی است که نور خورشید بر آن می‌تابد و زندگی می‌بخشد. این شعر پیوند زن و طبیعت را به تصویر می‌کشد و زن را به عنوان موجودی زنده، خلاق و پرقدرت به تصویر می‌کشد.

– صدای او که صدائی است در کرانهٔ صبح

ترا به یاد چمن‌های سبز می‌خواند (همان: ۳۳)

صدای زن با صبح پیوند می‌خورد که نماد آغاز و روشنی و زایش است. چمن‌های سبز طراوت و سرزندگی طبیعت را به ذهن متبادر می‌کند. صدای زن همچون طبیعت، یادآور صلح و حیات است و مخاطب را به بازگشت به طبیعت و ریشه‌های زندگی فرامی‌خواند. این ارتباط حضور زیبایی زن را در این شعر، نه فقط جسمانی، بلکه حامل نیروی باززایندهٔ طبیعت می‌داند.

– «تو می‌گذاری او حرفهای سبزش را

به یک درخت بگوید

چرا که می‌دانی،

درخت، تشنهٔ جادوی حرفهای پر از سبزه است

تو می‌گذاری او دست‌های سبزش را

که در کرانهٔ صبح است،

بنگرد خاموش

چرا که صبحی می‌خواهی

که بشکفد ز اقالیم سبز شیفتگی» (همان: ۳۴)

حرف‌های سبز، نماد سخنان زنده، پرطراوت و حیات‌بخش است. درخت موجودی زنده و شنواست نه یک شیء بی‌جان و منفعل. درخت سوژه‌ای است که می‌تواند «تشنهٔ جادوی حرف‌های پر از سبزه» باشد. طبیعت در این شعر، نیازمند تعامل و گفت‌وگو است و برخلاف نگاه ابزاری و سلطه‌جویانه، زن و طبیعت در رابطه‌ای دوستانه و همدلانه قرار می‌گیرند.

«دست‌های سبز»، استعاره از نیروی زنانه برای زایش، پرورش و زندگی‌بخشی است و با طبیعت ارتباط مستقیم دارد. «کرانهٔ صبح» باز هم مرزی است میان تاریکی و روشنایی که هم زن، هم طبیعت در آن نقش آغازگر دارند.

در این شعر، زن و طبیعت در یک ارتباط زاینده قرار گرفته‌اند. زن با حرف‌های سبز و دست‌های سبز زایندگی و حیات‌بخشی را به طبیعت منتقل‌می‌کند. مرد یا راوی، نقش حامی و رهاکننده را دارد، نه مالک و سلطه‌گر؛ او اجازه می‌دهد این پیوند زنانه و طبیعی رخ دهد.

– «گل که بر گسترهٔ ماه قدم بردارد، اوست.

و خداحافظی‌اش

آنچنان چلچله‌سانست که من می‌خواهم،

دائماً باز بگوید که: خداحافظ، اما نرود.

و سخن‌گفتن او،

مثل اسطورهٔ یک جنگل شیشه‌ست، که بر سطحش،

بلبل از حسرت، دیوانه شده، لال شده‌ست» (همان:۵۰ و ۵۱).

زن گلی است که بر سطح ماه قدم می‌گذارد و مرز زمین و آسمان را درنوردیده و به نوعی به پیوند دوجهان بدل شده است. خداحافظی زن پر از طبیعت‌مندی است و شاعر نمی‌خواهد این نیروی زنده و طبیعی از او جدا شود؛ گویا زن یا طبیعت نیرویی حیاتی است که شاعر بدون آن نمی‌تواند ادامه دهد.

صدای زن/ طبیعت جنگلی واقعی و اسطوره‌ای است، هم شفاف، هم رازآلود.

– «سرویست،
در قامت بلند پریشانی،
آن زن،
کز گیسوان ملتهبش
مثل حریق لاله دمیده‌ست» (همان: ۵۳)

زن درخت سروی است که نماد جاودانگی و ایستادگی و زیبایی است. این سرو «قامت بلند پریشان» دارد؛ یعنی زیبایی و بلندی او با رگه‌ای از اندوه و آشفتگی طبیعی درآمیخته است. گیسوان زن پر از انرژی، شور و شعله است. لاله در فرهنگ ایرانی نماد عشق و خون است. زن/ طبیعت در این سطر هم زایندهٔ آتش و زندگی است، هم رازآلود و پرشور.

۳- نتیجه

– تحلیل شعرهای شیرکو بی‌کس و رضا براهنی نشان می‌دهد که بازنمایی زن/ طبیعت در آثار این دو شاعر تا حدود زیادی با اصول اکوفمینیسم هم‌خوان است و هر دو شاعر، با وجود تفاوت‌های سبکی و فکری، در نقطه‌ای مشترک به هم می‌رسند: پیوند زن و طبیعت به عنوان دو امر در حاشیه و سرکوب‌شده در برابر نظم سلطه‌گر؛ اما کیفیت این پیوند یکسان نیست و بر سطوح متفاوتی استوار است. در نمونه‌های شعری بی‌کس، بدن زن شکل پیکره‌ای جمعی می‌گیرد و زن/ طبیعت در پیوندی هستی‌شناختی و ساختاری هم‌ذات‌انگاری می‌شوند. براهنی، زن و طبیعت را در سطحی جسمانی و بدن‌مند به هم پیوند می‌دهد و آن‌ها را هم‌ریشه و از یک منبع حیات می‌بیند. بدن زن در مرکز تصویرها، در طبیعت استحاله یافته است.

– بی‌کس زن را فقط به عناصر طبیعی تشبیه نمی‌کند؛ بلکه به عنوان جزئی از چرخه‌های زیستی در نظر می‌گیرد؛ چرخه‌هایی که شامل زایش، رشد، پژمردگی، سوگ و تداوم‌اند. در شعرهای براهنی، زن حضوری ابژه‌محور دارد و زنده‌بودن او در سحطی تقریباً نمادین جلوه می‌کند.

– بی‌کس در آفرینش خود، از توصیف‌های یک‌دست و روان استفاده کرده و در هم‌ذات‌انگاری زن/ طبیعت، از واژه‌های مشترک مربوط به هر دو استفاده کرده است. زبان براهنی در این نمونه‌ها تکه‌تکه و فرمی شکسته دارد؛ همانند نگاهش به زن/ طبیعت که نگاهی ساختارشکنانه، نوگرایانه و رهایی‌خواهانه است.

– در شعر بی‌کس، هرچند زن در جایگاه موجودی زاینده و ترمیم‌گر ظاهر می‌شود، در عین حال نیز نیرویی کنش‌گر است که آگاهانه دست به مقاومت یا تأثیرگذاری می‌زند و میان تجربه‌هایش معنا می‌آفریند. در شعر براهنی، زن، بیش‌تر معشوقی رازآلود و اسطوره‌ای به نظر می‌آید که طبیعت صحنه‌ای برای بازتاب حضور اوست و به رمزگشایی وجود زن کمک می‌کند. فضای حاکم بر شعرهای براهنی، فضایی متفاوت و تازه است که درهم‌تنیدگی زن و طبیعت را به شکلی بسیار خلاقانه و کم‌سابقه خلق کرده است.

– بازنمایی‌های بی‌کس از زن/ طبیعت در آثارش، اکولوژیک– انسان‌گرایانه است که برای اغلب آن‌ها از نمادهای چندلایه، پی‌درپی و در عین حال ساده و شفاف استفاده کرده است. نمادهای مورد استفادهٔ براهنی برای زن/ طبیعت چندلایه و پیچیده است.

– این دو شاعر در رویارویی خود با مفهوم زن/ طبیعت، سبک کلی و جهان‌بینی غالب خود را حفظ کرده و در این ساحت هم به شیوهٔ خود عمل کرده‌اند. تصویری که از طبیعت در آثار مورد بررسی ارائه کرده‌اند، همان تصویری است که از زن دارند.

کتابنامه

زیبایی‌نژاد، محمدرضا (۱۳۸۲). «ملاحظات» در مجموعه مقالات *فمینیسم و دانش‌های فمینیستی: ترجمه و نقد تعدادی از مقالات دایرةالمعارف روتلیج*. ترجمهٔ عباس یزدانی و بهروز جندقی. قم: دفتر مطالعات و تحقیقات زنان، صص ۹۹–۱۴۰.

انصاری، شهره (۱۳۹۲). «زنان و محیط زیست: از اسطوره‌های دیروز تا گام‌های امروز "تشکل‌های مردم‌نهاد، فعالان مستقل، وب‌سایت‌ها و وبلاگ‌ها، همایش‌ها». *پژوهش‌نامهٔ زنان*. س چهارم، ش دوم، صص ۲۳–۳۵.

براهنی، رضا (۱۳۴۹). *گل بر گسترهٔ ماه*. تهران: کاویان.

بی‌کس، شیرکو (۱۳۹۶). *مجموعه اشعار شیرکو بی‌کس*. گزینش، گردآوری و بازسرایی رضا کریم‌مجاور. تهران: نگاه.

حیدری، بهمن، قیطوری، عامر و دهقان، مسعود (۱۴۰۰). «بازنمایی استعاری جهان‌های زیرشمول در انگارهٔ جهان‌های متن از منظر شناختی: مطالعهٔ موردس اشعار شیرکو بیکس در سرآغاز کتاب کرسی». *پژوهشنامه ادبیات کردی*. س هشتم، ش اول، صص ۱–۱۲.

ذکاوت، مسیح (۱۳۹۷). «درآمدی بر بوم‌فمینیسم: مطالعهٔ موردی دو دوست و دیلینگ دیلینگ». *مطالعات ادبیات کودک دانشگاه شیراز*. س نهم، ش دوم، صص ۵۵–۷۶.

زرمهری، بهناز، علوی مقدم، مهیار و فیروزی مقدم، محمود (۱۴۰۳). «خوانش بوم‌فمینیستی مجموعه‌داستان‌های سنگ‌های شیطان اثر منیرو روانی‌پور بر پایهٔ رویکرد تعامل فرهنگی نمادین». *ادبیات پارسی معاصر*. س چهاردهم، ش اول، صص ۱۶۳–۱۷۸.

سلمانی‌نژاد مهرآبادی، ساغر و شکری، رشید (۱۳۹۹). «جایگاه کهن‌الگوی اصل مادینه در اشعار شیرکو بی‌کس». *پژوهشنامه ادبیات کردی*. سال ششم، شمارهٔ دوم. صص ۱–۱۶.

عنایت، حلیمه و فتح‌زاده، حیدر (۱۳۸۸). «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسم». *مطالعات جامعه‌شناسی*. س دوم، ش پنجم، صص ۴۵–۶۳.

فروتن کیا، شهروز و نواح، عبدالرضا (۱۳۹۵). *جامعه‌شناسی محیط زیست*. تهران: جامعه‌شناسان.

فولادی، مهناز (۱۴۰۰). «تحلیل جایگاه اجتماعی زنان در رمان‌های رضا براهنی بر اساس نظریهٔ زیبایی‌شناسی انتقادی مکتب فرانکفورت». *پژوهشنامهٔ ادبیات داستانی*. س دهم، ش چهارم، صص ۱۲۹–۱۵۰.

مشیرزاده، حمیرا. (۱۳۸۸). *از جنبش تا نظریهٔ اجتماعی: تاریخ دو قرن فمینیسم*. تهران: پژوهش شیرازه.

یوسفی، خالد. پارسا، سید احمد و رجبی، عرفان. (۱۴۰۳). «خوانش بوم‌گرایانهٔ سروده‌های شیرکو بی‌کس». *پژوهشنامه ادبیات کردی*. سال دهم. شمارهٔ دوم. ۸۵–۱۰۶.

Eaton, H and Lorentzen, L .(2003). ECOFEMINISM AND GLOBALIZATION. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.

Hart Winter, R(2018). "Women, Water, and Ecofeminism: A Method to Respond to the Commodification of Water". In (eds), D. Vakoch and S. Mickey. Ecofeminism in Dialogue. London: Lexington Books. pp 145-157

Mellor, M(1997). Feminism and Ecology. Great Britain: Blackwell Publishers.

Radford Ruether, R(1995). New Woman, New Earth. United States of America: Unitarian Universalist Association of Congregations.

Vandana, Sh(1988). STAYING ALIVE: Woman, Ecology and Survival in India. India: KALI FOR WOMAN.

Warren, K(2000). Ecofeminist Philosophy. United States of America: Rowman & Littlefield Publishers.